

ՏԱԹԵՒԻԿ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

ՄՄ

ՈՍԿԱՆ ԵՐԵԿԱՆՑՈՒ ՏՊԱԳԻՐ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՁԵՌԱԳԻՐ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐԸ

Նայ տպագրության պատմության երեւելի երախտավորներից՝ Ոսկան Երեւանցին 1666 թ. Ամստերդամում տպագրել է իր քերականական աշխատությունը, որ Ն. Տեր-Ներսիսյանը բնութագրել է հետեւյալ կերպ. «Մեր կարծիքով, իսկական լատինաբան հայերէնի առաջին քերականութիւնն է ասիկա, թէպէտ շատ ամփոփ, որ գրեթէ տասնամեակ մը կը կանխէ Յ. Յ. Հոլովի պաշտօնական քերականութիւնը: Ոչ միայն. այլ նաեւ կարգ մը կէտերու մէջ, Ոսկան շատ աւելի լատինաբան կը յայտնուի՝ քան նոյն ինքն Հոլով»¹:

Մինչ այդ՝ 1630-ական թվականներին, Ոսկան Երեւանցին թարգմանել էր Թովմա Իտալացու քերականութիւնը՝ «Քերականութեանց գիրք առաջին՝ արարեալ մեծի հռետորին Թովմայի Իտալացւոյ, արտադրեալ ի հայս Ոսկանի Երեւանցւոյ բանի սպասաւորի»² խորագրով՝ հարմարեցնելով այն հայերենի քերականությանը:

Նշյալ աշխատության հայտնի յոթ գրչագիր օրինակներից վեցը գտնվում են Մաշտոցի անվան Մատենադարանում՝ Հ^մ 2274, 2275, 2276, 2277, 2294, 339Բ, իսկ մեկը՝ Տյուբինգենի Արքայական համալսարանի գրադարանում՝ Ma XIII 80⁴:

Երեւանի Մատենադարանում, վերոհիշյալ ձեռագրերից բացի, կա Ոսկան Երեւանցուն վերագրվող քերականությունը պարունակող եւս մեկ

¹ Ն. Տեր-Ներսիսեան, Ոսկան վարդապետի քերականական ըմբռնումները. «Բազմավէպ», թ. 11-12, Վենետիկ, 1966, էջ 312:

² ՄՄ, ձեռ. Հ^մ 2274, 4ա:

³ ՄՅՀՀ, հ. Է., խմբ.՝ Գ. Տեր-Վարդանեսյի, Երևան, 2012, էջ 758, 763-766, 767, 770, 826-827. ՅՁՄՄ, հ. Ա., կազմեցին՝ Օ. Եգանյան, Ա. Զեյթունյան, Փ. Անթարյան, ներածությունը՝ Օ. Եգանյանի, խմբ.՝ Լ. Խաչիկյանի, Ա. Մնացականյանի, Երևան, 1965, էջ 1002:

⁴ “Hauptkatalog der Königlichen Universitätsbibliothek zu Tübingen”, von Franz Nikolaus Finck und Levon Gjandschezian, Tübingen, 1907, S. 116.

ձեռագիր, որը կրում է 2295 թվահամարը: Մեր քննության առարկա նյութն ունի «Քերականութեանց գիրք առաջաւոր» վերնագիրը եւ զբաղեցնում է ձեռագրի 49ա-107ա էջերը:

Հայ քերականագիտության պատմության մեջ Հ^{մր} 2295 ձեռագրի՝ մեզ հետաքրքրող նյութը մասնագետները բնորոշել են տարբեր մեկնաբանություններով. Գ. Զահուկյանն այն համարել է Ոսկան Երեւանցու տպագիր քերականության ձեռագիր մեկնություն⁵: Իտալացի բանասեր Ալեսանդրո Օրենգոն թվարկված յոթ գրչագիրը համարել է Ոսկանի քերականության ձեռագիր օրինակներ եւ անվանել նրա քերականության ընդարձակ, իսկ տպագիրը՝ համառոտ տարբերակ: Նա ընդարձակ խմբի շարքին է դասել նաեւ մեր քննության նյութ Հ^{մր} 2295 ձեռագիրը՝ նշելով, որ այն կրճատված է եւ փոքր-ինչ փոփոխված⁶: Ն. Պողոսյանը եւս, տպագիրը համեմատելով միայն Հ^{մր} 3391 ձեռագրի հետ, վերջիններս համարում է Ոսկանի քերականության ընդարձակ, իսկ տպագիրն էլ՝ համառոտ տարբերակ⁷:

Ի դեպ նշենք, որ Հ^{մր} 2295 ձեռագիրը միակը չէ. Երուսաղեմի Սրբոց Հակոբյանց վանքի (անթվակիր)⁸, Հռոմի Կազանատենսե գրադարանի (Ժէ. դար)⁹ եւ Պետերբուրգի Արեւելագիտության ինստիտուտի (1688 թ.)¹⁰ ձեռագրական հավաքածուներում կան եւս երեք ձեռագրեր:

Հակված ենք կարծելու, որ 2295 ձեռագիրը չի կարելի դասել թարգմանական խմբին, առավել եւս համարել տպագիր քերականության մեկնություն: Վերոհիշյալ չորս ձեռագրերը խմբագրված, բազմաթիվ նորահայտ եզրերով հարուստ, լատինաբան հայերենի փոխարեն դասական գրաբարով շարադրված տարբերակներ են: Այսպիսով, առանձնացնում ենք Ոս-

⁵ Տե՛ս Գ. Զահուկյան, Գրաբարի քերականության պատմություն, Երեւան, 1974, էջ 65:

⁶ A. Orenco, Oskan Erewantsi traduttore dei Grammaticalia di Tommaso Campanella, «Padus-Araxes, Rassegna Armenisti Italiani», VI, Venezia, 2003, p. 9. Alessandro Orenco, Una Nuova Redazione della Traduzione Armena dei Grammaticalia di Tommaso Campanella, «Bnagirk' Yisatakac'», Bologna, 2004, p. 318. Alessandro Orenco (Pisa), La traduction des nomspropres dans les K'erakanowt'ean Girk' («Livres de Grammaire») de Oskan Erewanc'i, «Il nome nel testo, Rivista internazionale di onomastica letteraria», VIII, Edizioni ETS, 2006, p. 549.

⁷ Ն. Պողոսյան, Ոսկան Երեւանցու ձեռագիր եւ տպագիր թարգմանական երկերի համեմատական վերլուծության փորձ, ԲԵՀ, Երեւան, 2012, էջ 52. Ն. Պողոսյան, Ոսկան Երեւանցու քերականական ժառանգությունը. ԲԵՀ, Երեւան, 2014, էջ 56:

⁸ Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. 4, կազմեց՝ Ն. եպս. Պողարեան, Երուսաղեմ, 1969, էջ 443:

⁹ «Catalogo dei manoscritti Armeni delle biblioteche d'Italia, a cura di Gabriella Uluhogian», Roma 2010, p. 298-301.

¹⁰ К. Юзбашян, Православный палестинский сборник, Армянские рукописи в Петербургских собраниях, С. Петербург, 2005, с. 102-103.

կան Երեւանցու քերականության ձեռագրական երկու խումբ՝ թարգմանական եւ խմբագրված:

Կատարել ենք համեմատական քննություն՝ վերոհիշյալ խմբերից առանձնացնելով հետեւյալ գրչագրերը.

Առաջին թարգմանական խմբից առանձնացրել ենք ՄՄ 2274 թվահամարը կրող ձեռագիրը՝ հաշվի առնելով, որ այն այդ խմբի ձեռագրերի շարքում հնագույնն է՝ գրված 1658 թվականին Ուշիի Սուրբ Սարգիս վանքում, որի վանահայրն էր Ոսկան Երեւանցի եպիսկոպոսը¹¹: Ձեռագրի գրչության վայրն ու թվագրումը համընկնում են Սուրբ Սարգիս վանքում Ոսկան Երեւանցու առաջնորդության տարիներին. «72ա. Գրեցաւ ի թվին Փըր[կ]չի Ռ.երորդի ԶՃ.երորդի Ծ. եւ Ը.երորդի (1658) եւ յամսեանն նոյեմբերի երկակի եւ ի Հայոց թվին Ռ.երորդի Ճ.երորդի եւ Է.երորդի (1658)... ի յերկրին Արարատեան եւ ի նահանգին Կարբւոյ, ի վանայ Ուշ-ւոյ Սուրբ Սարգսայ... յառաջնորդութեան քաջ հռետորապետին Ոսկանի թարգմանողի գրամատիկոսի...»¹²:

Երկրորդ խմբի ձեռագրերից առանձնացրել ենք Հ^մ 2295-ը, որը եւս խմբագրված ձեռագրերի շարքում հնագույնն է:

Համեմատելով թարգմանական խմբի Հ^մ 2274 եւ Հ^մ 2295 ձեռագրերը՝ նկատեցինք բազմաթիվ տարբերություններ, որոնց մանրամասն քննությունը կարելուք ենք համարում՝ ցույց տալու թարգմանական եւ խմբագրված ձեռագրերի, որոշ դեպքերում նաեւ տպագրի տարբերություններն ու նմանությունները՝ հընթացս գիտական շրջանառության մեջ դնելով մի շարք նորակազմ քերականական եզրեր: Ներկա ուսումնասիրության բովանդակությունը հիմք է տալիս մի շարք եզրակացություններ անելու, որոնցից, մեր կարծիքով, առավել կարեւորներն են.

1. Հ^մ 2295 ձեռագրում Քերականությունը բաղկացած է երկու հիմնական գրքից, որոնցից առաջինում խոսում է քերականության, նրա բաղկացուցիչ մասերի, ինչպես նաեւ ձեւաբանության, իսկ երկրորդում՝ շարահյուսության մասին:

Հ^մ 2274 եւ 2295 ձեռագրերի միջեւ կան բազմաթիվ տարբերություններ. վերջինը չի կարելի համարել Ոսկանի Քերականություն, քանի որ ամբողջական քերականություն չէ, այլ հատվածաբար քաղված է Ոսկանի

¹¹ Կարապետ եպս. Ամատունի, Ոսկան վրդ. Երեւանցին եւ իր ժամանակը, Վենետիկ, 1975, էջ 127. հմմտ. «Քրիստոնյա Հայաստան հանրագիտարան», Երեւան, 2002, էջ 830. Գ. Ստեփանյան, Կենսագրական բառարան, հ. Գ., Երեւան, 1990, էջ 192:

¹² ՄՅՀԶ, հ. Է., խմբ.՝ Գ. Տէր-Վարդանեանի, Երեւան, 2012, էջ 761-762:

Թարգմանական եւ ինքնուրույն քերականություններից¹³, եւ երկրորդ՝ որոշ հատվածներ էլ անմիջաբար Ոսկանի գրչին չեն պատկանում, քաղված են այլ քերականներից: Այսպես՝ Հ^{մբ} 2274 ձեռագրում Բերսկանությունն առաջին գիրքը պարունակում է բովանդակային 62 ենթաբաժին, մինչդեռ Հ^{մբ} 2295 ձեռագրում համապատասխան բաժինն ունի ընդամենը 12 մաս, նույն պատկերն է նաեւ երկրորդ գրքի դեպքում. Հ^{մբ} 2274-ն ունի 34 ենթաբաժին, իսկ Հ^{մբ} 2295-ը՝ 3: Ծավալի այս էական տարբերությունը հաստատում է, որ սա կրճատված, համառոտված տարբերակ է՝ ընդամենը մի փոքր մաս (մեր ձեռագրում բացակայում են հոլովման ու խոնարհման հարացույցներ): Ծավալայինից զատ՝ ձեռագիրն ունի նաեւ այլ տարբերություններ.

ա. Վանկի սահմանումը չի համընկնում ո՛չ Հ^{մբ} 2274 ձեռագրի եւ ո՛չ էլ Ոսկան Երեւանցու տպագիր քերականության համապատասխան հատվածներին. Հ^{մբ} 2295 ձեռագրում վանկը հետեւյալ կերպ է բնորոշվում. «Վանգն է կատարեալ ձայնի մասն» (50ա)¹⁴, մինչդեռ 2274 ձեռագրում այլ պատկեր է. «Վանկ է նախորդ շարակալումն գրոց միոյ հնչման, միոյ եւս երգեցողութեան ցուցակ» (7ա)¹⁵:

բ. Կան որոշակի մեկնողական հատվածներ էլ, որոնք առավել հակիրճ են կամ առհասարակ բացակայում են Ոսկանի թարգմանական եւ ինքնուրույն աշխատություններում: Այսպես՝ Հ^{մբ} 2295 ձեռագրի 53աբ էջերի «Խրատ» խորագրով մեկնության մեջ մանրամասն խոսվում է անհոլով եւ հոլովական խոսքի մասերի մասին, մինչդեռ Հ^{մբ} 2274 ձեռագրում ընդամենը թվարկվում են անհոլով եւ հոլովական խոսքի մասերը: 2295-ի 59բ, 59բ-60բ, 73աբ, 84բ-85ա էջերում կան «Խրատ» եւ «Մեկնություն» խորագրերով մեկնողական հատվածներ, որոնք թարգմանիչ-քերականի գրչին չեն պատկանում: Կամ 65բ էջում քերականը խոսում է հոգի մասին, որն ունի «Յաղագս յաւդոյ խրատ» վերնագիրը, մինչդեռ Ոսկան Երեւանցին իր գործերում հոգի մասին առհասարակ չի հիշատակում:

գ. Շատ հաճախ էլ սահմանումները տրվում են նույն իմաստով, սակայն շարադասության որոշակի ետուառաջությունը կամ հոմանշային կիրառությունը, օրինակ, որոշ եզրեր՝

¹³ Մի շարք բնորոշ նմանությունների հիման վրա ենթադրում ենք, որ մեր քննության նյութը մեծավ մասամբ ընթրօրինակված է Ոսկան Երեւանցու թարգմանական քերականությունից:

¹⁴ Ձեռագրերից արված բնագրական քաղվածքները ձեռագրերում ատկա ուղղագրությամբ են:

¹⁵ Գրեթե նույն սահմանումն է նաեւ տպագիր տարբերակում:

2295	2274
«Բառ է հնչումն շնչաւորի բերանով քնական գործըրով արտաբերեցեալ...» (50բ)	«Բառ է հնչումն բերանով շնչաւորի արտաբերեալ քնականօք գործիք...» (8ա)
«Անուն է մասն բանի հոլովական, որ իրի իւրաքանչիւր ոք զէութին դրութեամբ նշանակէ...» (53բ)	«Անուն է մասն բանի հոլովական նշանակիչ զէութեան իւրաքանչիւրոյ իրի ի շարադրութենէ...» (10ա)
«Փոխանուն է մասն բանի հոլովական, որ զանձն կամ զէութեանց անձնականսն համանշանակէ...» (60բ)	«Դերանունն է մասն բանի հոլովական շարանշանակօղ, զի անձինս կամ զանձնականս էութեանց...» (21բ)
«Բայ է մասն բանի հոլովական զիրաց գործողութիւն կամ ելոյ, կամ արտակալոյ, կամ ներգործելոյ, կամ արտագործելոյ, կամ կրելոյ, կամ տալոյ դրութեամբ նշանակէ...» (66ա)	«Բայ է մասն բանի հոլովական նշանակօղ ի բաղադրութենէ իրաց զգործ կամ ելոյ, կամ կալոյ, կամ գործելոյ, կամ արտագործելոյ, կամ կրելոյ, կամ տալոյ...» (28բ)
«Ընդունակ է մասն բանի հոլովական, որ զէութին ի միասին ընդ իւրում գործողութեան կամ զգործողութիւն ընդ էութեամբն, որում է գործողութիւն, նշանակէ...» (72բ)	«Ընդունելութիւն է մասն բանի հոլովական, նշանակօղ զէութին ի միասին ընդ իւրոյ իրակութեան կամ զգործողութիւն ընդ էութեանն, որոց է գործողութիւն...» (40ա)

Կան նաեւ ո՛չ բառացի պատճենված, այլ հոմանշային կիրառությամբ օրինակներ.

2295	2274
քամի, փող	հողմ և փող
Պետրոս վազի, և Յոհաննէս նստի	Պետրոս ընթանայ, և Յօհաննէս նստի
դու ես կամ մարդ, կամ անասուն	դու կամ ես մարդ, կամ գազան
Պետրոս է սուրբ, ապա ուրեմն սիրելի է Աստուծոյ	Պետրոս է սուրբ, ուրեմն է ըղձալի Աստուծոյ

2. Հ^{մբ} 2295 ձեռագրում առկա են նաեւ զգալի թվով եզրային տարբերություններ. եզրերի մի մասը մեզ ավանդել են Ոսկան Երեւանցուն նախորդած եւ Հաջորդած քերականները, մյուս մասն էլ նորակազմ են:

Այսպես՝ խոսելով ձայնավորի եւ բաղաձայնի մասին՝ 2295 ձեռագրում քերականը բաղաձայնի հետ մեկտեղ գործածում է «Համաձայն» նոր եզր. «...զի ոչ յամենայն գրէ վանգ լինի, բայց միայն ի ձայնաւորէ, որ զհնչումն ունի եւ ոչ ի համաձայնէ, որ ոչ ունի..., երբեմն ի ձայնաւորէ միոջէ եւ ի մի համաձայնէ...» (50ա):

Հաջորդելով «բանը»¹⁶ բաժանում է երկու տեսակի՝ «Հայտնական» եւ «անհայտ», մինչդեռ սրանք բոլորովին նոր եզրեր են, քանի որ Ոսկա-

¹⁶ Ի դեպ, ինչպես նշում է Հ. Մխիթարյանը, Ոսկանը «բան» ասելով հասկանում է միաժամանակ եւ՝ խոսք, եւ՝ նախադասություն, տե՛ս Հ. Մխիթարյան, Ոսկան Երեւանցին իբրեւ քերականագետ, «Էջմիածին», 1966, ԺԱ.-ԺԲ., էջ 212:

նը 2274 ձեռագրում նույն քերականական հասկացությունների համար տալիս է այլ եզրեր՝ «բաղադրեալ» եւ «տարալուծեալ», իսկ տպագրում՝ «խոնեալ» եւ «տարալուծեալ»: Փաստորեն միեւնույն քերականական հասկացության համար ունենք մի դեպքում երկու, մյուս դեպքում՝ երեք տարբեր եզրեր՝ «յայտնական»-«տարալուծեալ», «անյայտ»-«բաղադրեալ»-«խոնեալ»:

Անվան քերականական կարգերի դեպքում եւս կան տարբերություններ. Հ^{մբ} 2295 ձեռագրում առանձնացվում է հինգ կարգ՝ էություն, քանակություն, թիվ, կարգ, կերպարանություն, մինչդեռ 2274 ձեռագրում կա նաեւ սեռի քերականական կարգ, իսկ տպագրում դրանց քանակը յոթն է՝ էություն, քանակ, թիվ, կարգ, սեռ, կերպավորություն, հոլով: Հ^{մբ} 2295-ը էության երկու տեսակ է առանձնացնում՝ «գոյավոր» եւ «ածավոր», որոնք Ոսկանի «գոյական» կամ «ենթակայական» եւ «ածական» եզրերի փոխարեն են գործածվել: Անունների թվի քերականական կարգի հատվածում գործածում է «բազմավորակի» նորակազմ եզրը՝ հոգնակիի իմաստն արտահայտելիս: Նշենք, որ դեռ նախկին քերականների երկերում կային հոգնակիի նույնարմատ եզրեր, ինչպես Կյուրեղ Ալեքսանդրացու մեկնությունների հայերեն թարգմանիչը հոգնակիի համար տալիս է «բազմավոր» եզրը, Անանունը՝ «բազմավորաբար», Դիոնիսիոս Թրակացու թարգմանիչը՝ «բազմավորական»¹⁷: Կամ անուններն ըստ կազմության բաժանում է «առաջավոր»-ի եւ «կրկնավոր»-ի. «առաջաւոր է, որ ոչ ումեք է քերականաբար, որպէս մարդկային ի մարդէն եւ լեառնական ի լեռնէն: Կրկնաւոր միշտ ածաւոր է, իսկ առաջաւոր՝ գոյաւոր... իսկ որք ի նոցունց որպէս առու ի յաղբերէ կրկնին, կրկնաւորք ասին եւ բազում կերպիւ լինին, որգոն՝ աստուած, աստուածային, աստուածեղէն, աստուածական...» (56բ): 2274 ձեռագրում «առաջավոր»-ի փոխարեն ունենք «նախագաղափար», որը հայտնի է դեռ Դիոնիսիոս Թրակացու հայերեն թարգմանությունից, իսկ «կրկնավոր»-ի համար կա «ածանցական» եզրը¹⁸, մինչդեռ «կրկնավոր» եզրը լեզվաբանական բառարանում բացատրվում է իբրեւ բառի կամ արմատի կրկնությունը կազմված բառ¹⁹:

Գրաբարի վաղ շրջանում անվան թեքման համար երկու եզր էին գործածում՝ «հոլով» եւ «թավալում»²⁰, սակայն Ոսկանը «հոլով» բառի փո-

¹⁷ Լեզվաբանական բառարան (այսուհետև՝ ԼԲ), Երևան, 1975, էջ 43:

¹⁸ Թարգմանական ձեռագրերի խմբից միայն 3391 ձեռագրում ածանցականի դիմաց կա՝ ածական:

¹⁹ ԼԲ, էջ 160:

²⁰ Հ. Մխիթարյան, անդ, էջ 214:

խարեն «անկ» եզրն է գործածել: Քննվող ձեռագիրը 2274 ձեռագրի «Հոլովք» եւ «անկք» եզրերի փոխարեն ունի «խոտորումն» եւ «անկ» եզրերը՝ ի դեպ շեշտելով, որ սրանք հատուկ են հայերեն լեզվին: Այստեղ ունենք «խոտորումն» նորակազմ քերականական եզր: Այնուհետեւ առանձնացնում է սեռական Հոլովի տարատեսակներ՝ ծագման սեռական, որն անվանում է «ծննդական» նոր եզրով. «...սեռական, որ է ծննդական, ի ծնանելոյ ասի, զի զհայր ի նա դնեմք, յորժամ զորդի անուանեմք, որպէս ասելով՝ Սահակ Ներսէսի որդի» (58բ), եւ պատկանելության սեռական, որն էլ կոչում է «ստացական» կամ «ստացողական»՝ «իսկ ոչ միայն զհայր ի ծննդական անկն դնեմք, այլեւ ստացաւդ, որպէս՝ Պետրոսի տուն, վարդապետի գիրք» (58աբ): Այս եզրերից «ստացական»-ը հայտնի է դեռեւս Թրակացու քերականությունից, իսկ «ստացողական» եզրը հայ քերականագիտության մեջ նորակազմ եզր է: Կամ Ոսկան Երեւանցու՝ հայցական, հոշական եւ սկզբնական Հոլովները մեր ձեռագրում գործածված են համապատասխանաբար «կրողական», «կոչական» եւ «առնողական Հոլով» եզրերով, որոնք հատուկ են Կղեմես Գալանոսին:

Հաջորդիվ Ոսկան Երեւանցու «դերանուն» եզրի փոխարեն մենք տեսնում ենք «փոխանուն» եզրը, իսկ «փոխանուն» եզրը քերականության մեջ առաջինը գործածել է Ստեփանոս Սյունեցին²¹: Այս բաժնում նորակազմ եզրեր եւս կան. քերականը գործածում է «առաջին դէմ» եզրը՝ Ոսկան Երեւանցու «առաջներորդ դէմ»-ի փոխարեն, որի առաջին գործածողը Հովհաննես Հոլովն է եղել²², իսկ Հովհաննես Կոստանդնուպոլսեցու գործը տպագրվել է 1674 թվականին, երբ Ոսկանն արդեն ողջ չէր, հետեւաբար մեր ՄՄ 2295 ձեռագրի մեկնիչը Ոսկանը լինել չէր կարող: Կարելի է ենթադրել, որ մեր քերականության հեղինակը քաջատեղյակ է եղել ոչ միայն Ոսկանի, այլեւ Կղեմես Գալանոսի եւ Հովհաննես Հոլովի քերականություններին եւ նրանց գործածած եզրերին:

Փոխանուններն ըստ կազմության բաժանում է «նախկնավոր»-ներին ու «կրկնավոր»-ներին՝ 2274-ի «նախագաղափար»-ի (պարզ) ու «ածանցական»-ի (ածանցավոր) փոխարեն:

Բայի բաժնում եւս նոր եզր կա՝ «ծառայական»: Քերականը բայերը բաժանում է դիմավոր, անդեմ եւ ծառայական տեսակների, վերջինս էլ ունի հետեւյալ բնութագրումը. «Ծառայականը դիմաւորացն եւ անդիմացն

²¹ ԼԲ, էջ 305:

²² Անդ, էջ 26. Յոհաննէս Կոստանդինուպոլսեցի, Զտութիւն հայկաբանութեան կամ քերականութիւն հայկական, Հռոմ, 1674, էջ 109:

ծառայեն եւ ընդդիմաւորօք դիմաւորականք են, որպէս՝ դու պարտիս զապաշխարանս քաշել եւ ընդանդիմօք անդէմք դառնան, որդոն՝ սիրել պարտէ» (67բ):

2295 ձեռագրում «ընդունելութիւն» (դերբայ) եզրի համար նշվում է «ընդունակ»-ը, որը նորակազմ գործածություն է, եւ քերականը տալիս է այս նորակազմության իր մեկնաբանությունը. «Ընդունակ կոչեցինք, եւ ոչ ընդունելութիւն, զի ընդունելութիւն վերացեալ անուն է, որ ոչ զառնօղ, այլ զառնումն նշանակէ եւ ընդունակ զառնօղ, զի թանձրացեալ է, ապա ընդունակ ասի, վասն զի զանուան եւ զբայի նշանակութիւն ընդունի, որ է էութիւն եւ զգործողութիւն» (73ա): Դեռ 1645 թ. իր տպագրում Կղեմես Գալանոսն այս խոսքի մասի համար տալիս էր «ընդունական անուն» եզրը, իսկ մեր քերականության մեջ ավելի կրճատված տարբերակն ենք տեսնում՝ «ընդունակ»: Կարելի է ենթադրել՝ Քերականության հեղինակը ոչ միայն շարադրանքի հոմանշային փոփոխություններ է կատարել, այլ նաեւ քերականական եզրերը բացառապէս միայն Ոսկանից չի վերցրել, այլ օգտվել է նաեւ նախորդ եւ հաջորդ քերականներից, տվյալ դեպքում՝ Կղեմես Գալանոսից:

Այնուհետեւ հաջորդում է նախադրությունը, որի համար քերականը առաջարկում է «նախդիր» կամ «առանուն» եզրերը: «Նախդիր» եզրը քերականության մեջ առաջինը գործածել է Վարդան Արեւելցին²³, իսկ «առանուն»-ի վերաբերյալ տեղեկություններ չունենք. սա հայ քերականագիտության մեջ այդ հասկացության համար նոր գործածություն է: Քերականը նաեւ տալիս է «առանուն»-ի ավելի նախընտրելի համարելու պատճառը. «Բայ ընդ բայի միաբանի, իսկ նախդիր ընդ անուան, ուստի եւս ուղղագրութեամբ առանուն ասիւր, քան զնախդիր, զի նախդիրն է ամենայն իրաց, որք յառաջադրին, թէ՛ ի բնութիւն, թէ՛ ի բառս, բայց անուան նախդիրն յատկութիւն է բանի մասիս այսու, զոր յայսման է կոչեմք զնախդիր, իսկ լաւագոյն առանուն» (74բ):

ՄՄ Հ^{մբ} 2274 եւ 2295 ձեռագրերում մակբային համարժեք առկա է միեւնույն եզրը: Քերականության մեջ հայտնի է, որ «առբայ» անվանումը առաջին անգամ տվել է Ոսկանը²⁴, իսկ արդեն տպագրում Երեւանցին իր իսկ «առբայ»-ի փոխարեն տալիս է «մակբայ» անվանումը՝ փաստորեն հետեւելով նախորդ քերականներին: Մակբայի հատկապես նորակազմ եզրեր տեսնում ենք ենթատեսակների մեջ. այսպէս՝ «ըստ գործոյ շրջական նշանակութեան» առանձնացնում է մակբայի հետեւյալ տեսակները՝

²³ ԼԲ, էջ 227:

²⁴ Անդ, էջ 28:

«Ժամանակ», «տեղ», «մեծություն», «թիվ», «կարգ»²⁵, «նմանություն»²⁶ եւ «Հոգո ձգտությունք», իսկ 2274 ձեռագրում «մեծության» փոխարեն կա «դիպուկածո մեծության», իսկ «Հոգոյ ձգտության» փոխարեն՝ «անձին արտաձգությունք»:

Շաղկապի տեսակների թվարկման մեջ եւս տեսնում ենք նորակազմ եզրեր. այսպես՝ Ոսկանին հատուկ «շարունակական» կամ «ջոկաման»²⁷ եզրի փոխարեն մեր քերականը 2295 ձեռագրում առաջարկում է «կապավոր» նոր եզրը, «անջատական»-ի փոխարեն՝ «անջատավոր», «ընդդիմական»-ի փոխարեն՝ «ընդդիմավոր», «տարակուսական»-ի փոխարեն՝ «տարակուսավոր», «բաղդատականներ»-ի փոխարեն՝ «համեմատավոր», «փաստբանական» կամ «պատճառական»-ի փոխարեն՝ «բանավոր», «առադրական»-ի փոխարեն՝ «լուծական», «բացբարձական»-ի փոխարեն՝ «որոշավոր», «Ժամանակ»-ի կամ «Ժամանակային»-ի փոխարեն՝ «Ժամանակավոր» եւ այլ նորակազմ եզրեր:

3. Համեմատության ժամանակ մեր ձեռագրի սահմանումներում, հատկապես մեկնողական հատվածներում, լատինաբան հայերենի տարբերակիչ քերականական հատկանիշները նկատելիորեն նվազագույնի են հասցված կամ գրեթե չկան: Դրանց փոխարեն մեր քերականը տուրք է տվել հին հայերենին հարազատ ձևերին: Քերականությունը գերծ է նախածանցների անտեղի գործածություններից, բազմակի նախամասնիկավորումներից, անջատական գրությունմբ նախամասնիկների անհարկի գործածություններից (օրինակ՝ «գերփիլիսոփայություններգերփիլիսոփայություն, ի բազում այլ լեզուս-ներայլոց լեզուաց, համանշանակեն-շարանշանակեն, յայսմ տեղուջ-նայսմ տեղուջ, ըստ նշանակութեան-ներնշանակութեան, քանակութիւն-առքանակութիւն, ի հայերէն լեզուն-ներհայկականում քերականում»), ավելի շատ նկատելի է գրաբարին հատուկ ձևերի կիրառությունը, գերծ է նաեւ բառիմաստային, բառակապակցական պատճենումներից եւ շարադրված է դասական հայերենի կանոններին համապատասխան («գլխաւորացն-սկզբնականաց, առանց պատճառի-թարց պատճառի, դրութիւն-շարադրութիւն, գիտելի է-նշանակելի է, անջատում-բաժանում, զառբերումն-զառաջաբերութիւն»):

²⁵ Ի դեպ՝ «կարգի առբայք» եզրը առաջինը առանձնացրել է Ոսկան Երեւանցին՝ ի նկատի ունենալով ձեռի մակբայները, տե՛ս ԼԲ, էջ 149:

²⁶ Կղեմես Գալանտը առանձնացնում է նմանական մակբայ, եւ գուցե մեր ձեռագրում առկա նմանություն տեսակը ազդված լինի նրանից, տե՛ս ԼԲ, էջ 234:

²⁷ ԼԲ, էջ 242:

4. Անդրադառնալով մեկնությունների հեղինակի խնդրին՝ մի քանի նկատառումներ ունենք. նախ սկսենք ձեռագրի բովանդակային նկարագրությունից. ձեռագիրը աստվածաբանական, մեկնողական, փիլիսոփայական պատառիկ-նյութերի հետ մեկտեղ մեծավ մասամբ ամբողջական քերականական նյութերի ժողովածու է. ձեռագրի 1բ-18բ էջերում գետեղված է Հոմերոսի քերականությունը, որին անմիջապես հաջորդում են 18բ-22ա էջերի «Մեկնություն բառից քերականութեան», 25ա-47ա էջերի «Սահմանք քերականության» խորագրերով նյութերը, որոնց անմիջական բովանդակային շարունակությունն է մեր կողմից ուսումնասիրվող քերականական աշխատությունը: Ելնելով ձեռագրի բովանդակության նյութերի շարադրանքից՝ հակված ենք կարծելու, որ գրիչը քերականությանը որոշակի քաջատեղյակ մեկն է եղել, քանի որ այլ ձեռագրերից ընդօրինակելով մի քանի քերականություն՝ ուսումնասիրվող նյութն իր գիտելիքների սահմաններում փորձել է ինքը մեկնել-շարադրել: Եթե հաշվի առնենք, որ մի շարք եզրեր էլ վերցրել է մյուս քերականներից, ապա կարելի է կարծել, որ սա Ոսկան Երեւանցու քերականության մի նոր ձեռագիր խմբագրություն է:

Բացի այդ, քերական-գրիչը նաեւ թողել է փոքրիկ հիշատակարան-գրություններ. այսպես՝ մեր ձեռագրում թվարկվում է փոխանունների հոլովման ութ տեսակ, մինչդեռ Հ^Պ 2274-ում եւ տպագիր օրինակում դրանց քանակը ինն է, դեռ ավելին. կան նաեւ դերանուններ, որոնք «անհոլովք» են կոչվում²⁸: Ձեռագրում վերոհիշյալ նյութը եզրափակվում է հետեւյալ նախադասությամբ. «Փոխանունանք թուականք այլ եւ այլ խոտորումն ունին. եւ ոչ գիտեմք, վասն զի գիրք չկայ» (63բ), կամ թվարկելով «անհայտ բան» խոսքի մասի տեսակները՝ գրիչը գրում է. «Ձայս թէպէտ կամ պակասին կամ ոչ գիտեմ, սակայն վասն քերականի կատարելութեան գրեցի, եւ իմացող մարդ եւ որ զբնական լեզուդ ունի, յորժամ իմաստնացաւ, զիմ պակասութիւնս լցուցանելոց է» (84ա):

Եվ այս հիշատակագրությունները թույլ են տալիս մեզ ենթադրել, որ Քերականության հեղինակը Ոսկան Երեւանցին չէ, քանի որ դժվար թե նա ձեռքի տակ չունենար որեւէ աղբյուր կամ առհասարակ դրա պետքն ունենար իր քերականությունը շարադրելիս:

Ինչպես վերը նշեցինք, գրիչը քերականության մեջ որոշակիորեն հմուտ մեկն է եղել, տիրապետել է ոչ միայն Ոսկանի, այլեւ նրան նախորդած եւ հաջորդած քերականների գործերին եւ փորձել է մեկնել-շարադր-

²⁸ Ի դեպ՝ Հ^Պ 2274 ձեռագրում դերանունների հոլովումը դրված է «Նախադրութիւն յաղագս պատահմանց» խորագրի ներքո:

րել խնդրո առարկա նյութը: Բացի այդ, տեսանք, որ ՄՄ 2295 ձեռագրում նվազագույնի են հասցված լատինաբանությունը խիստ հատուկ քերականական հատկանիշները, գործածված են մի շարք նորակազմ եզրեր: Այս առիթով հիշենք, որ Ն. Պողոսյանը իր հոգվածում վկայում է, որ «առհասարակ լատինաբան հայերենը խորթ է Ոսկան Երեւանցու ոչ միայն թարգմանական, այլև ինքնուրույն գրվածքներին»²⁹, հետեւապես մեզ իրավունք ենք վերապահում կասկածելի համարելու 2295 ձեռագրի քերական-մեկնիչին եւ Ոսկանին միեւնույն անձը համարելը, քանի որ եթե մտածենք, թե այս ձեռագրի մեկնողական հատվածները Ոսկանի ինքնուրույն գրվածքներն են, ապա ինչպե՞ս բացատրենք նույն հատվածներում առկա քերականական նոր եզրերի գործածությունը:

Մեկ այլ վկայությամբ՝ ՄՄ 1684 ձեռագրում առկա են Ոսկանի թարգմանությունները՝ իր իսկ ձեռքով գրված՝ ինքնագիր, որի լուսանցքներում կան խմբագրական միջամտություններ. փաստորեն վերստին թարգմանություն արդյունքում Ոսկանը շատ հասկացություններ պարզեցրել է, հավանաբար ընթերցողին ավելի դյուրընկալելի դարձնելու համար³⁰: Այս տեսանկյունից նայելիս, գրեթե նույն երեւույթը տեսնում ենք նաեւ մեր ձեռագրում, այն տարբերությամբ, որ եթե ՄՄ 1684-ում նա խմբագրական միջամտություններ կատարել է լուսանցքներում, ապա մեր ձեռագրում հենց բնագրի մեջ՝ լատինաբանության կնիքը կրող մի շարք եզրեր նորերով փոխարինելով, բնականաբար, ավելի պարզ ու հասկանալի դարձնելու նպատակով:

Բոլորովին էլ տարօրինակ է, որ Ոսկանն իր տպագիր քերականությունից տարիներ հետո մեկներ իր քերականությունն արդեն դասական գրաբարով, քանի որ հասկանալի է, որ տպագիրը գրել է ավելի տուրք տալով լատինաբանությանը՝ ելնելով ժամանակներից եւ իր տպարանի շահերից, սակայն սա բացառելու երկու փաստարկ են առաջ գալիս. նախ մենք ունենք նոր եզրեր՝ ազդված նրան հաջորդած Հովհաննես Հոլովից, եւ երկրորդ՝ ունենք երկու փոքրիկ հիշատակարան-գրություններ, որտեղ ասվում է, թե ձեռքի տակ գիրք չի եղել, դրա համար թողել է կիսատ, որ քերականության գիտակ հաջորդները շարունակեն:

Այսպիսով, կարելի է փաստել, որ շնորհիվ Հ^ր 2295 ձեռագրի եւ նմանօրինակ մյուս երեք գրչագիր տարբերակների՝ ի հայտ է եկել մի նոր համահավաք քերականություն-մեկնություն՝ մի շարք քերականական նորահայտ եզրերով հանդերձ, ինչպես նաեւ անանուն մի քերական-մեկնիչ,

²⁹ Ն. Պողոսյան, սշվ. աշխ., էջ 4:

³⁰ Անդ, էջ 6:

սակայն գիտական շրջանառության մեջ ենք դնում Ոսկան Երեւանցու քերականության մի նոր խմբագրություն՝ նրա քերականական հայացքների հենքով եւ այլ քերականների ազդեցությամբ:

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется рукопись 2295 - целостный сборник грамматических материалов из фонда Матенадарана имени М.Маштоца. Предмет нашего исследования «Ведущая книга грамматики», которую мы сравниваем с рукописью 2274 и с печатной грамматикой Воскана. Рукопись не единственная, в Матенадаране находятся еще пять переводов (2275, 2276, 2277, 2294, 3391) грамматики Ф. Итальянца (переводил опять В. Ереванци) и еще одна находится в библиотеке Тюбингенского Королевского Университета (Ma XIII 80). В истории армянской грамматики часть рукописи 2295, которая нас интересует, получила разные оценки и комментарии: Г. Джаукян (1974) ее считал как объяснение печатного труда В. Ереванци, А. Оренго (2003, 2004, 2006) оценил её идентичной с другими экземплярами труда Ф. Итальянца, более краткой и измененной. Благодаря рукописи 2295 и еще трем рукописным вариантам появился новый сборник интерпретации грамматики, с несколькими новообразными грамматическими стилями. Также, появилась новая анонимная интерпретация грамматики, которую мы вводим в научный оборот как новую редакцию грамматики В. Ереванци.

SUMMARY

The report analyzes the manuscript 2295 from the rich fund of Matenadaran named after M. Mashtots. This manuscript is a holistic collection of grammatical material. The subject of our study is “Leading grammar book”, which we compare with manuscript 2274 and with printed grammar of V. Yerevantsi. This manuscript is not the only one, there are also five (2275, 2276, 2277, 2294, 3391) translations of Th. Italian’s Grammar (translated by V. Yerevantsi) in the Matenadaran and another one is in the library of Tubingen Royal University (Ma XIII 80). In the Armenian grammar history the manuscript 2295, which we are interested in, gets different grades and comments: G. Jahukyan (1974) considered it as an explanation of V. Yerevantsi’s printed work, A. Orengo (2003, 2004, 2006) appreciated it as identical with other instances of Thomas Italian’s work, shorter and altered. Due to the manuscript 2295 and three other such handwritten versions, a new collection of interpretations of grammar has been created, with multiple grammar styles. Also we have a new anonymous interpretation of grammar, which we are introducing to the scientific community as a new version of the V. Yerevantsi’s Grammar.

